

СОЦИОКУЛТУРНИ ПРОЦЕСИ В ПРОСТРАНСТВОТО НА РИЛСКИЯ МАНАСТИР ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО И ВЪЗРАЖДАНЕТО

д-р Росен Р. Малчев

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”

Рилският манастир е създаден през първата половина на X в. в резултат от отшелническата дейност на св. Иван Рилски (+ 946) и неговите следовници. В края на XIV в. той вече е най-таченото християнско култово средище в българските земи и през 1378 г. получава официална дарствена грамота от цар Иван Шишман. В различна степен правата на манастира от епохата на Средновековието са потвърдени и от османските султани. Днес Рилският манастир, заедно с Бачковския и Троянския, е един от трите ставропигиални манастира на Българската Патриаршия.

Процесите на изграждането на културното пространство на Рилския манастир и разширяването на неговата общност от вярващи миряни са пряко свързани с вярата в светостта на св. Иван Рилски и се осъществяват чрез религиозната, просветната и стопанската дейност на монашеската общност. Неин център е манастирската обител, където се създава богата книжнина за светеца, изпълняват се манастирски служби в негова чест, творят се специални живописни и музикални цикли.

Специфично значение за нарастването и сакрализирането на риломанастирската културна територия имат тържествените религиозни процесии с мощите на Рилския отшелник или части от тях, които достигнат до Унгария, Русия и Гърция. Заедно с това, почитта към св. Иван Рилски се разпространява чрез дейността на рилските монаси таксидиоти, миряните поклонници на манастира, българските книжовни и църковни дейци. От съседните балкански страни култът към нашия светец е особено силен в Гърция и Сърбия. В днешните гръцки земи той става известен като лечител още в края на XI в. След известно затихване почитането му е подновено през XVIII в., когато кратко гръцко житие за него е включено в „Синаксара” на Никодим Светогорец, а свещената му десница е донесена на Цикладските острови. В Сърбия Рилският отшелник първоначално е смятан за локален светец, но след XV в. паметта му се отбелязва редовно в сръбските месецослови. В наши дни в България св. Иван Рилски е почитан като покровител на миньорите. Неговото име носят главната църква на гр. Перник (средище на стар въгледобивен район) и Минно-геоложкият университет в София.

Израстването на Рилския манастир като водещ християнски център в българските земи го превръща в модел за святост, а въздигането на неговия патрон за общобългарски светец прави живота и духовните подвизи на Рилския отшелник свещен образец за подражание. В резултат на това в манастирското културно пространство възникват множество православни средища (монашески обители, селищни храмове), които носят неговото име. Те разпространяват и укрепват култа към него като го приспособяват към преките нужди на своята локална дейност и към спецификата на местните фолклорни общности. Взаимодействието между духовническите общности, които обслужват религиозните средища, и общностите от миряни, вярващи в тяхната святост, води до създаването на фолклорни местни култове към светци, които са хипостази на св. Иван Рилски. При отслабването и разкъсването на културната територия на Рилския манастир през османското владичество и упадъка и разрушаването на някои от православните средища, посветени на Рилския отшелник, местните култове към неговите фолклорни хипостази продължават развоя си самостоятелно, отдалечават се от каноничния религиозен първообраз и в различна степен се фолклоризират.

Процесът се усложнява, когато в културните пространства на някои от разглежданите християнски култови средища се заселва мохамеданско население. По различни

причини, в западнобългарските земи, където култът към св. Иван Рилски е особено силен, това не е съпроводено с изселването на местните християни. Така в пределите на техните селищни културни територии започват да съжителстват християнски и мохамедански религиозни общности. С течение на времето мохамеданите усвояват религиозно и социокултурно пространството, което обживяват физически и стопански. Създават се условия за локален християнско-мохамедански информационен обмен. Взаимодействието се осъществява на различни равнища. В него са въввлечени практически всички ментални (верски, езикови, социални и пр.) ресурси на двете общности. Най-голяма динамика имат обменните процеси във фолклорната вяра. Именно там се изграждат сложни, контаминирани, двуверски представи и вярвания, които намират своята най-пълноценна реализация във фолклорни местни християнско-мохамедански култове към светци. В повечето случаи те произхождат от съществуващи християнски култове, които са преименувани и преосмислени като мохамедански, без да бъде забравена старата им семантика. В културното землище на Рилския манастир, където доминира култът към св. Иван Рилски, определящи за резултатите от този процес са православните култове към неговите локални фолклорни хипостази и свързаните с тях представи и вярвания, прозаични сюжетни типове, песенни мотиви, сакрални топоними и пр.